

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС»
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Швець Яна Ігорівна

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Сучасні тенденції розвитку банківської системи України

072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Студентки 4 курсу _____

Я. І. Швець

групи ФБС-61а

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота бакалавра містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ Я. І. Швець

Керівник: асистент, к.е.н. _____

Д. О. Малиш

Суми – 2020 рік

ЗМІСТ

	С.
Перелік скорочень, умовних познач, одиниць і термінів	7
Вступ	8
1 Теоретичні основи побудови та розвитку банківської системи	10
1.1 Сутність банківської системи та її роль в економіці країни	10
1.2 Структура та властивості банківської системи	13
1.3 Функції банківської системи та фактори, що визначають динаміку її розвитку.....	19
2 Практична аспекти функціонування банківської системи на сучасному етапі	23
2.1 Дослідження соціально-економічних факторів, що обумовлюють динаміку розвитку банківської системи.....	23
2.2 Оцінка стану банківської системи України за період 2015-2019 років	27
2.3 Прогнозування розвитку банківської системи України на тлі пандемії коронавірусної інфекції.....	36
Висновки	43
Список використаних джерел	45
Додаток А Підходи до визначення сутності банківська система.....	51
Додаток Б Етапи формування та розвитку банківської системи України	53
Додаток В Функції банківської системи та її елементів	54
Додаток Г Інструменти банківського регулювання	55
Додаток Д Фактори впливу на стан банківської системи	57
Додаток Е Макроекономічні показники	58
Додаток Ж Основні показники банківського сектору України	59
Додаток К Динаміка та структура доходів та витрат банківського сектору.....	63

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, УМОВНИХ ПОЗНАК, ОДИНИЦЬ І ТЕРМІНІВ

- БС – банківська система;
- КБ – комерційний банк;
- НБУ – Національний банк України;
- ВВП – валовий внутрішній продукт.

ВСТУП

Банківська система виступає сьогодні невід'ємною частиною економічної та фінансової системи будь-якої країни світу, надаючи особливий вплив на всі основні процеси, що відбуваються в рамках національної економіки. При цьому, ефективне функціонування і поступальний розвиток банківської системи в цілому, є необхідною умовою розвитку ринкових відносин в країні, і Україна не є винятком. Оскільки, саме за допомогою банківського сектора, здійснюється передача грошового капіталу, що обертається на ринку, зі сфер його накопичення, в сферу його різноспрямованого використання, регулювання грошових розрахунків, опосередкування товарних потоків.

Питанню розвитку банківської системи приділяють увагу такі вчені як І. І. Д'яконова [2, 16], О. О. Затварська [7], О. А. Костюченко [10], О. М. Костянтинова [9], Х. Лубінда [11], Є. Ю. Мордань [15, 16], А. М. Мороз [17], Ю. І. Онищенко [19], О. В. Дзюблюк [3], Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький [37], Р. Г. Шихахмедов [39, 40], М. І. Савлук [31], В. С. Стельмах [34] та інші. Вони розглядають тенденції розвитку банківської системи, вказуючи на існуючі загрози та можливості, аналізують проблеми. Про те, вивчення стану та перспектив розвитку банківської системи України завжди залишається актуальним, оскільки середовище в якому функціонує банківська система постійно змінюється.

Метою кваліфікаційної роботи є вивчення теоретичних аспектів функціонування банківської системи України, оцінка її сучасного стану та перспектив розвитку на тлі постійної зміни економіко-політичних факторів.

Завдання кваліфікаційної роботи:

- визначити сутність банківської системи та її роль в економіці країни;
- з'ясувати структуру та властивості банківської системи;
- систематизувати функції банківської системи та фактори, що визначають динаміку її розвитку;

- дослідити соціально-економічні фактори, що обумовлюють динаміку розвитку банківської системи;
- оцінити стан банківської системи України за період 2015-2019 років;
- прогнозування розвитку банківської системи України на тлі пандемії коронавірусної інфекції.

Об'єктом дослідження є процеси та закономірності розвитку банківської системи України.

Предметом є особливості функціонування банківської системи України на сучасному етапі розвитку країни.

Для досягнення поставленої мети використані такі загально-наукові методи та спеціальні прийоми дослідження: наукової абстракції, системного підходу, історичний, діалектичний, синтезу, групування, табличний, графічний, статистичних порівнянь та узагальнення.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність банків в Україні, офіційні звітні дані Державної служби статистики України, інформаційні та статистичні матеріали Національного банку України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ТА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1.1 Сутність банківської системи та її роль в економіці країни

Сучасна банківська система є одним з ключових елементів будь-якої національної економічної системи. Банки, будучи фінансовими посередниками, обслуговують сферу грошових відносин, і від їх фінансової стабільності і ліквідності залежить макроекономічна рівновага фінансово-економічної сфери. Дослідження будь-якого явища і процесу необхідно починати із з'ясування його змісту. У зв'язку з цим необхідне чітке розуміння суті банківської системи, її складових, місця і ролі в сучасній економіці, осмислення змісту трансформації національної банківської систем під впливом процесів фінансової глобалізації.

У економічній літературі відсутня загальноприйнята трактовка поняття «банківська система». Систематизація наявних визначень даного поняття, сформованих вітчизняними та закордонними науковцями, представлена у таблиці А.1.

На основі узагальнення позицій вчених щодо сутності «банківська система» можна виділити декілька підходів за якими розкривається її зміст (рис. 1.1).

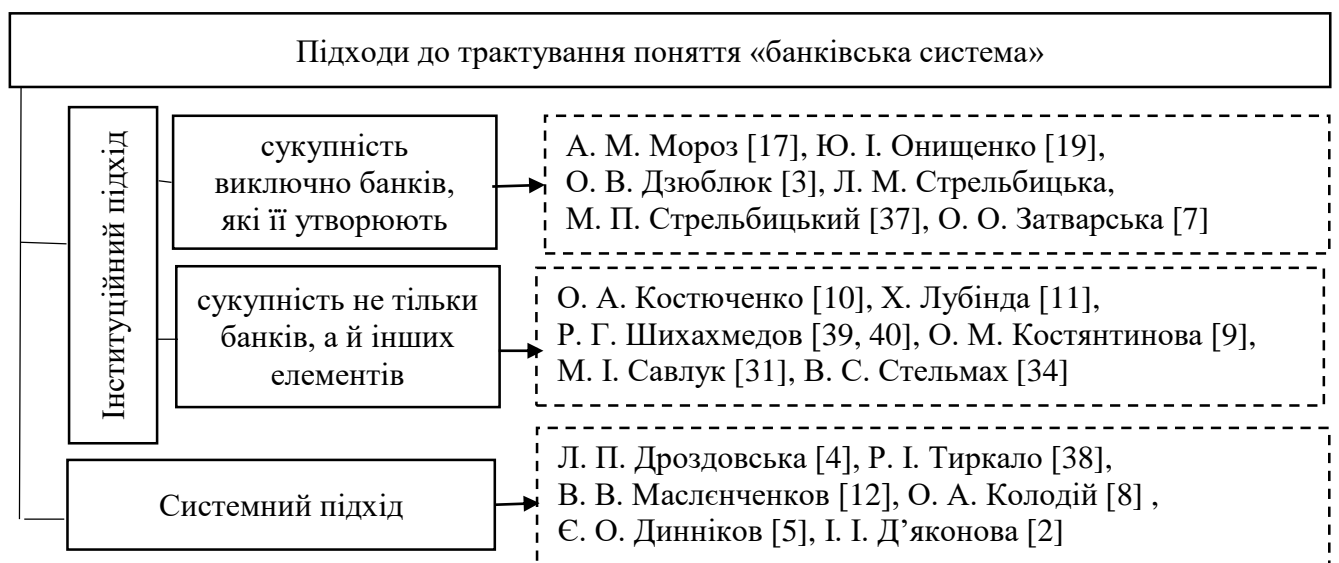

Рисунок 1.1 – Підходи до розуміння сутності поняття «банківська система» [складено автором]

Залежно від визначення структури, функції та ролі БС у розвитку національної економіки термін «банківська система» розглядається за двома підходами.

Перший підхід – інституційний, розглядає БС виключно як сукупність елементів, що її формує. Проте, думки науковців дещо різняться щодо елементного складу БС. Так, А. М. Мороз [17], Ю. І. Онищенко [19], О. В. Дзюблюк [3], Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький [37], О. О. Затварська [7], розглядають банківську систему як сукупність виключно банків, що її формують. В свою чергу, О. А. Костюченко [10], Х. Лубінда [11], Р. Г. Шихахмедов [39, 40], О. М. Костянтинова [9], М. І. Савлук [31], В. С. Стельмах [34] до складу БС окрім комерційних банків, вони включають інші елементи, а саме центральний банк, небанківські кредитні організації, банківське законодавство, інфраструктуру та ринок. На нашу думку, включення даних елементів до банківської системи, окрім центрального банку, є недопустимим, тому що тільки банки мають право надавати комплекс специфічних послуг, які дозволяють реалізувати притаманні лише їм функції в економіці. Тому помилково, включати банківську інфраструктуру, банківське законодавство та банківський ринок до складу банківської системи, вони лише притаманні їй похідні характеристики. Також не можна включати до БС клієнтів банку, оскільки це спотворює розуміння її елементного складу.

Переважає більшість зазначених науковців акцентує увагу на тому, що, залежно від особливостей взаємодії між елементами БС, формуються відповідні рівні. Крім цього, вони окреслюють мету функціонування БС, що дає змогу більш повно розкрити сутність даного поняття.

Не заперечуючи права на існування інституційного підходу, ми вважаємо, що зазначені трактування банківської системи не розкривають її сутності, так як показують тільки сукупність елементів, не показують їх взаємозв'язок, який характерних будь-якій системі.

Другий підхід системний розглядає банківську систему як набір взаємопов'язаних елементів, або частин, спрямованих на досягнення спільної мети і функціонуючих як єдине ціле. При цьому необхідно враховувати, що елементи БС

функціонують і розвиваються в її рамках, їх властивості підпорядковані системі в цілому. З'єднання об'єктів і властивостей у системному процесі в єдине ціле здійснюється за допомогою зв'язків, організованих певним чином.

Отже, дослідивши трактування поняття «банківська система» з погляду вітчизняних та зарубіжних вчених, сформуємо авторське його визначення, поєднуючи інституційний та системний підходи. Так, під банківською системою будемо вважати органічну систему, що складається із сукупності елементів, які тісно взаємодіють між собою, яка має здатність до саморозвитку в процесі якого проходить послідовні етапи ускладнення та диференціації в певний історичний період, входить в системи більш високого порядку, а саме в економічну систему відповідної країни і одночасно в світове банківське співтовариство.

Банк як елемент БС характеризується специфічними ресурсами і особливим видом продукту, що надається клієнтам у формі послуг. Система отримує ресурси із зовнішнього середовища, трансформує їх і повертає нові ресурси у зовнішній світ. На вході в банківську систему знаходяться різні грошові ресурси, інформація, люди. Грошові ресурси банку – пасиви, які виступають в формі власних ресурсів банку і залучених коштів (кредитів і коштів, що залучаються з ринку цінних паперів). Формуючи ресурсну базу, банк використовує її для надання клієнтам депозитних, кредитних і розрахунково-платіжних послуг, іншими словами, для виконання системних функцій.

Сутність банківської системи визначається також тим, що вона є частиною кредитної системи країни, яка, в свою чергу, є елементом економічної системи. Саме цим обумовлена необхідність розгляду БС у тісному зв'язку з виробництвом, обігом та споживанням матеріальних і нематеріальних благ. Кредитна система – це сукупність кредитних відносин та інститутів, які організовують ці відносини. Крім центрального банку і комерційних банків, кредитна система включає в себе небанківські кредитні організації, а також філії і представництва іноземних банків. Проте, БС становить основу кредитної системи. Схема взаємозв'язку економічної, кредитної та банківської система представлено на рисунку 1.2.

Рисунок 1.2 – Взаємозв’язок БС з економічною системою країни [32]

Отже, банківська система виступає одним з основних інструментів, що формують передумови для розвитку економіки країни. Негативні тенденції в її функціонуванні впливають на фінансово-економічну ситуацію. Банківську систему варто розглядати поєднуючи інституційний та системні підходи, за якими вона є системою, що об’єднує елементи, які організовано структуровані, взаємодія яких породжує прояв нових системних властивостей, що впливають на загальний її стан в цілому.

1.2 Структура та властивості банківської системи

Відповідно до діючого законодавства банківська система України є дворівневою: перший рівень – Національний банк України (далі – НБУ), другий – комерційні банки (далі – КБ) та філії іноземних банків. Структура банківської системи представлена на рисунку 1.3.

Дворівнева побудова БС забезпечує фінансову стабільність системи, зменшує рівень ризикованості банківських операцій, гарантує основні права кредиторів і вкладників, завдяки здійсненню належного нагляду і регулювання, що реалізується НБУ, за діяльністю КБ, їх філій та філій іноземних банків, що розташовуються на території держави.

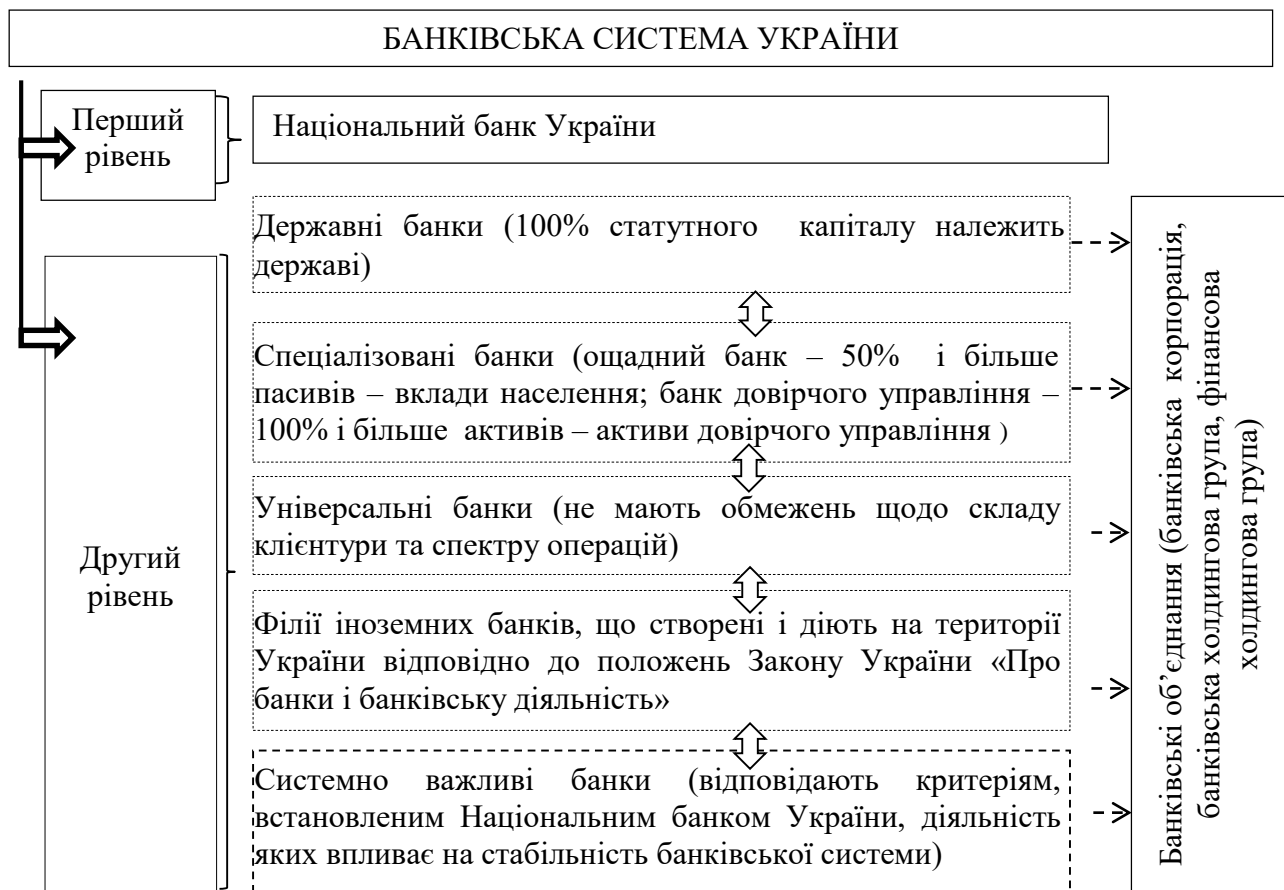

Рисунок 1.3 – Структура банківської системи України [узагальнено автором на основі 24]

Відносини між усіма зазначеними учасниками БС в процесі її функціонування розвиваються за двома основними напрямками:

- вертикальні відносини, що реалізуються між НБУ і всіма іншими елементами банківської системи;
- горизонтальні відносини, що реалізуються між комерційними банками на конкурентних засадах.

Можна виділити наступні умови функціонування дворівневої БС:

- рівноправність, свобода в раціональному господарюванні;
- можливість вибору клієнтом банку;
- конкуренція в банківському середовищі;
- доступність інформації про банк клієнту;
- недопустимість втручання в банківську систему третіх осіб;
- налагодження зовнішньо-економічних зв'язків.

Національний банк України є центральним банком країни, статус, цілі, завдання, принципи організації, функції та повноваження якого визначені в Конституції України та в законі України «Про Національний банк України» [27]. НБУ має виключне право на здійснення грошової емісії та в якості основної функції – захист і забезпечення стійкості національної грошової одиниці. У процесі взаємовідносин з комерційними банками НБУ прагне до підтримки стійкості всієї БС і захисту інтересів населення і кредиторів. Він не втручається в оперативну діяльність КБ. Проте, НБУ видає ліцензію на право здійснення банківської діяльності та визначає порядок створення нових КБ, контролює дотримання ними банківського законодавства. НБУ встановлює обов'язкові для КБ правила проведення банківських операцій, ведення бухгалтерського обліку, складання та подання бухгалтерської та статистичної звітності. Для реалізації своїх функцій НБУ має право отримувати від банків необхідну інформацію про їхню діяльність, вимагати роз'яснень. З метою забезпечення стійкості банківської системи НБУ розробляє для КБ обов'язкові нормативи, які дозволяють оцінити стан капіталу, джерела ресурсів, і їх співвідношення з активами.

Основна частину ресурсів фінансового ринку концентрується в КБ, які здійснюють банківські операції та надають фінансові послуги для юридичних і фізичних осіб. Їх діяльність регулюється законом України «Про банк та банківську діяльність» [24], а також іншими нормативними документами.

Банки є одним з ключових інститутів української економіки, і від ефективності їх роботи, в інтересах держави і суспільства, залежить рівень економічної безпеки країни.

Важливе економічне значення має функція кредитування підприємств, держави і населення. Виконуючи функцію надання кредиту, КБ виступає посередником між суб'єктами, які мають вільні грошові кошти, і суб'єктами, які їх потребують. В економіці часто спостерігається ситуація, коли кошти знаходяться у одних, в той час як реальна необхідність в них виникає у інших. Таке співвідношення теоретично можна реалізувати за допомогою надання першими суб'єктами коштів в кредит, але практично дуже важко з усієї маси економічних

суб'єктів знайти саме того, у кого грошові кошти є в необхідній кількості і на необхідний термін. Тому цим і займається КБ як посередник в кредиті, він, акумулюючи кошти, має можливість надавати ці ресурси в потрібній кількості і на необхідний термін.

Принципи на яких базується діяльність КБ:

– робота в межах реально наявних ресурсів. В умовах обмеженості ресурсів збільшується інтерес банку в залученні депозитів, активізується боротьба за клієнтську базу, що сприяє розвитку конкуренції. Боротьба за ресурси стимулює пошук найбільш ефективних способів залучення банківських ресурсів та прийняття зважених рішень щодо використання банківського капіталу у найбільш рентабельні напрямки вкладень для максимізації власного прибутку. Банківський капітал в свою чергу стимулює зростання спекулятивних операцій. У подібних умовах кредитне планування в банках здійснюється на основі аналізу ресурсів, а не вкладень.

– повна економічна самостійність. Банки вільно розпоряджаються власними та залученими ресурсами, обирають клієнтів та вкладників, розподіляють доходи та прибуток. Економічна самостійність передбачає економічну відповідальність банку за результати своєї діяльності, відповідно всі ризики від проведених операцій КБ бере на себе. Банк самостійно встановлює норми і розміри відрахувань у різні фонди, а також розміри дивідендних виплат.

– організація взаємовідносин КБ з клієнтами здійснюється на ринкових засадах, тобто надаючи кредити КБ, перш за все, зацікавлений у максимізації прибутку, підвищенні рівня ліквідності та мінімізації ризику.

– регулювання діяльності здійснюється не адміністративними методами, а тільки непрямими економічними. Держава визначає законодавчо-нормативну базу функціонування КБ, через відповідні грошово-кредитні інструменти орієнтує на певну поведінку в майбутньому, але не диктує прямих умови і не обмежує напрямки діяльності КБ.

НБУ аналізуючи діяльність банківської системи виділяє групи банків, які наведені на рисунку 1.4.

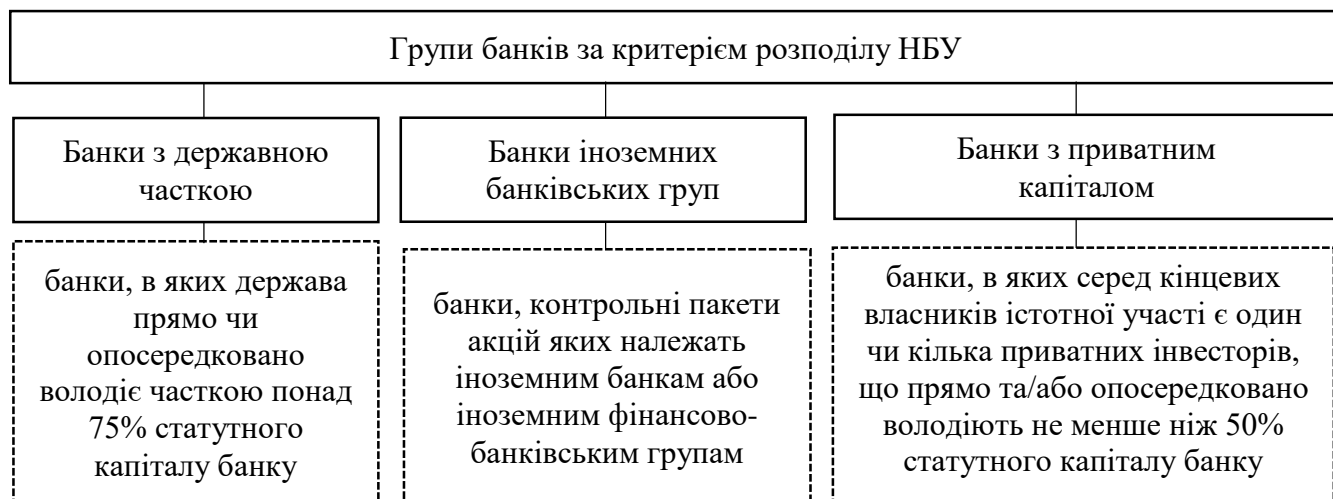

Рисунок 1.4 – Критерії розподілу банків за групами, що застосовує НБУ [30]

Згідно Інструкції НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28.08.2001 № 368 [23] виділяють: спеціалізовані ощадні банки, у яких 50 % пасивів є вкладками фізичних осіб, та спеціалізовані банки довірчого управління, у яких більше 100 % його активів є активами довірчого управління. Для цих банків установлюються спеціальні підвищені значення нормативів для забезпечення більш високого, порівняно з універсальними банками, рівня капіталізації та ліквідності [23].

Відповідно до розробленої та затвердженої методології НБУ щороку визначає перелік банків, які є системно важливими. Системно важливий банк – це великий банк, за розміром активів та капіталу, банкрутство чи порушення діяльності якого може привести до виходу його з ринку, що негативно вплине не тільки на банківську систему країни, а й на економіку в цілому. Станом на 1 січня 2020 року 14 банків визнано системно важливими: Приватбанк, ОТП банк, Альфа-банк, Ощадбанк, А-Банк, Кредобанк, Південний, Райффайзен Банк Аваль, Укргазбанк, ПУМБ, Укрексімбанк, Таскомбанк, Укрсиббанк, Універсал банк. До системно важливих банків НБУ застосовує більш жорсткі пруденційні норми, які забезпечують додатковий запас фінансової міцності. Зокрема, це підвищені вимоги щодо капіталу, нормативу миттєвої ліквідності та нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента.

Етапи становлення та розвитку БС України представлені в додатку Б.

Взаємодіючи, елементи банківської системи породжують нові її властивості, які відсутні у окремих її елементів. Вважаємо, що банківська система повинна характеризуватися властивостями представленими в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Характерні властивості банківської системи [4, 2, 15]

Ознаки системи	Характеристика
Цілісність	зберігає цілісність при зміні окремих її елементів, при особливій значущості системоутворюючих елементів.
Структурованість	включає елементи, підпорядковані спільним цілям, не є механічним об'єднанням суб'єктів, що функціонують на ринку; має встановлені зв'язки і відносини між елементами, розподіл елементів по горизонталі та рівнях ієрархії, що створює умови для формування руху ресурсів різних видів.
Обумовленість поведінки	визначається не стільки поведінкою окремих елементів, скільки властивостями структури банківської системи.
Взаємозв'язки з середовищем	здатність реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, насамперед, економіки країни.
Множинність опису	в силу принципової складності банківської системи її адекватне пізнання вимагає побудови безлічі різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект діяльності.
Емерджентність	поява в банківській системі нових властивостей, відсутніх у елементів, що входять до її складу, при цьому, по-перше, властивості банківської системи не є простою сумою властивостей складових її елементів, а, по-друге, властивості банківської системи залежать від властивостей складових її елементів.
Комунікативність	складає основу визначення банківської системи, яка функціонує не ізольовано від інших систем, пов'язана безліччю комунікацій із зовнішнім середовищем, що містить надсистеми, підсистеми та системи одного рівня.

Розглянуті в таблиці 1.1 властивості адаптовані до сучасної української банківської системи, оскільки вона є системою ринкового типу. З урахуванням змін нормативно-законодавчої бази та рівня економічного розвитку, рівні банківської системи взаємопов'язані.

Отже, банківська система України має дворівневу структура, на вищому рівні знаходиться регулятор – НБУ, на нижчому рівні – вітчизняні банки та філії іноземних банків. Охарактеризовано кожен із зазначених рівнів та описано їх взаємодію. Зазначено, що взаємодія структурних елементів банківської системи породжує її властивості, які були нами вивчені.

1.3 Функції банківської системи та фактори, що визначають динаміку її розвитку

Вивчення функцій БС важливе з точки зору розкриття їх сутності і ролі в сучасній ринковій економіці. Під функцією розуміють зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта в даній системі відноси. Відповідно, сутність БС проявляється через функції, які вона виконує. Функції БС, та окремих її елементів, центрального банку та комерційних банків, представлені на рисунку В.1.

БС притаманні три основні функції: трансферна, емісійна та стабілізаційна. Охарактеризуємо кожен з них.

Трансферна (перерозподільна) функція пов'язана з переливом грошового капіталу між економічними агентами, ринками, регіонами та країнами. Власне трансформаційна функція окрім трансформації заощаджень і накопичень в капітал, як один з факторів виробництва, полягає також в перетворенні простих ринкових зобов'язань в гарантовані зобов'язання фінансових посередників, а також в трансформацію обсягів, термінів фінансування та ризиків.

Банки здійснюють диверсифікацію ризику шляхом розподілу вкладень за видами ринків, фінансових інструментів, групами позичальників і емітентів, географічними зонами, між кредиторами, у часі та іншим чином, що веде до зниження сукупного рівня ризиків суб'єктів банківської діяльності.

Трансферна функція банківської системи має кілька рівнів актуалізації: трансферт заощаджень і накопичень в кредити та інвестиції на рівні економічних агентів, міжгалузевий перелив капіталу і, нарешті, міжринковий перерозподіл у формі міжрегіонального та міждержавного переливу капіталів.

Емісійна функція полягає у створенні платіжних засобів та регулюванні грошового обороту. Банківська система регулює залежність пропозиції грошей від попиту на них. Центральний банк, проводячи грошово-кредитну політику, регулює ліквідність БС та змінює обсяг грошової маси в обігу. По суті, банківська система займається управлінням пропозиції грошей. Для виконання даної функції

необхідний взаємозв'язок всіх суб'єктів системи, вищого та нижчого рівнів.

Стабілізаційна функція забезпечує сталість банківської діяльності та грошового ринку. Оскільки КБ є посередниками, функціонуючи на грошовому ринку, вони працюють переважно за рахунок залучених коштів. Через КБ проходить оборот грошових коштів від одного суб'єкта до іншого, від однієї галузі, до іншої. Відповідно, через банки проходить оборот не тільки окремо взятого суб'єкта, а й економіки країни. Забезпечення стабільності в роботі БС важливо, оскільки вся діяльність банків пов'язана з ризиками, які можуть призвести до банкрутства. Банкрутство, в свою чергу, спровокує несприятливі економічні наслідки не тільки для клієнтів окремого КБ, а й для економіки всієї країни в цілому. Ця функція так само знаходить відображення в прийнятті різних нормативних актів та нормативів, що стосуються діяльності суб'єктів БС. Зокрема, на рисунку Г.1 наведено перелік інструментів у рамках банківського регулювання, що застосовує НБУ до банків для забезпечення їх стійкості та ліквідності, що в результаті відобразиться на стійкості банківської системи в цілому.

Вивчення функцій БС необхідне для того, щоб з'ясувати, як вона працює в цілому. Ступінь їх вивченості і застосування в дії залежить від рівня розвитку банківської системи тієї чи іншої держави. Банки виконують так само безліч спеціальних функцій. До таких функцій можна віднести здійснення розрахункових операцій (безготівкових платежів клієнтами банку за грошовими вимогами), касових операцій (видача, прийом готівки, обмін валюти, прийом грошових коштів на оплату квитанцій і т.д.), кредитування, інвестування, заощадження коштів та інших активів, а так само і управління ними. Спеціальні функції – це ті послуги, без яких зараз складно обійтися.

На становлення та розвиток банківської системи впливає ціла низка факторів, які можна поділити на зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні). Систематизація зазначених факторів наведена у додатку Д.

Зовнішні фактори виникають поза БС, як правило, вони пов'язані зі структурними особливостями країни, її інституційною специфікою, будь-якими макроекономічними характеристиками. Очевидно, що екзогенні фактори лежать

поза зоною повного контролю суб'єктів БС, для аналізу і оцінки їх потенційного впливу необхідний серйозний аналітичний інструментарій, а також максимально точна і повна релевантна інформація, отримання якої в умовах сучасного ринку практично неможливо з огляду на безліч причин, включаючи асиметрію інформації. Тому в більшості випадків БС змушена своєчасно реагувати на прояв зовнішніх факторів, адаптуватися до них, маючи лише обмежену можливість нівелювати їх вплив.

Зовнішні фактори пропонуємо розглядати у розрізі макроекономічних, нормативно-правових та глобалізаційних.

Значний вплив на стан БС має економічна, політична та соціальна ситуація в країні. Рівень життя населення країни і ступінь довіри до банківського сектору відіграють значну роль при забезпеченні фінансової стійкості БС. Серед макроекономічних факторів особливу увагу слід приділити стану грошового ринку країни, інфляції, рівню валового національного доходу.

Не менш важливий вплив чинять нормативно-правові фактори. До них слід віднести досконалість та стабільність законодавства, фінансову політику держави, грошово-кредитну політику центрального банку.

На відміну від зовнішніх макроекономічних факторів, які банківська система, як об'єкт дослідження, не в змозі контролювати, існує ряд внутрішніх факторів. На відміну від зовнішніх, внутрішні фактори є наслідком діяльності самої банківської системи та її елементів. На противагу факторам першої групи, їх вплив може і повинно бути оцінено, в зв'язку з чим вони представляють собою особливий інтерес в рамках нашого дослідження.

Внутрішні фактори можна представити у розрізі наступних груп: мезоекономічні, кадрові, організаційні, управлінські, безпеки, конкурентоспроможності та вплив іноземного капіталу. Детальна характеристика наведених груп внутрішніх факторів представлена в додатку Д.

Отже, актуальність питання дослідження стану банківської системи України полягає в тому, що банки це інститути, які за допомогою реалізації своїх функцій забезпечують ефективне та постійне зростання національної економіки. На основі

проведених досліджень сутності банківської системи, виокремлено інституційний та системний підходи щодо її розуміння та сформоване авторське визначення. Досліджено місце банківської системи в системах вищого порядку – кредитній та економічній. Визначено, що структура банківської системи України є дворівневою: перший рівень – Національний банк України, другий – комерційні банки та філії іноземних банків. Охарактеризовано кожен елемент банківської системи з позиції їх функціонального призначення та ролі в розвитку економіки. Виокремлено етапи становлення та розвитку банківської системи України. Визначено, що банківській системі притаманні наступні властивості: цілісність, структурованість, обумовленість поведінки, емерджентність та інші. Систематизовано функції як банківської системи, так і окремих її елементів. Охарактеризовано основні три функції: стабілізаційна, трансформаційна та емісійна. Вивчено зовнішні (формується зі сторони держави та суспільства) та внутрішні (діють зі сторони НБУ та КБ) фактори, що обумовлюють динаміку розвитку банківської системи.

2 ПРАКТИЧНА АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

2.1 Дослідження соціально-економічних факторів, що обумовлюють динаміку розвитку банківської системи

Важливим аспектом при оцінці сучасного стану банківської системи є аналіз факторів, що описують середовище, в якому вона функціонує. Як було вже зазначено, вагомими факторами впливу на ефективність БС є макроекономічні, зокрема: рівень валового внутрішнього продукту (ВВП), рівень інфляції та доходів населення, динаміка реального валютного курсу. Важливими чинниками впливу на стійкість банківського сектору є загальна політична та соціально-економічна ситуація в країні, яка визначає потенціал діяльності банківських установ та їх здатність виконувати свої основні функції та задовольняти потреби суспільства у банківських послугах (додаток Е).

Наведені дані у табл. Е.1 свідчать, що банківська система України за період 2015-2017 років функціонує в складних економічних, соціальних та політичних умовах, які сформовані початком військових дій на сході України та анексією Криму у 2014 році. Відповідно, 2015 рік можна відзначити як кризовий, оскільки падіння рівня реального ВВП досягло 10 %, споживчі ціни зросли на 43,3 %, знецінення реальних доходів населення та заробітних плат – на 12 % і 20 % відповідно. Звісно, такі умови негативно позначилися на функціонуванні БС та ускладнило умови, в яких здійснювалось її державне регулювання.

На кінець 2018 року ситуація стабілізувалася, що підтверджується динамікою основних макропоказників, обраних для аналізу. Зокрема, індекс фізичного обсягу ВВП склав 3,3 %, а в 2019 році – 3,0 %. Зростання ВВП свідчить про економічну активність суб'єктів господарювання та прямо впливає на їх здатність інвестувати та користуватися ресурсами БС. Як наслідок, збільшується кількість трансакцій в економіці та пришвидшується кругообіг капіталу у фінансовій системі країни.

Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2020 рік передбачено наступні показники фінансово-економічного розвитку країни: зростання реального ВВП на рівні 3,2 %, зниження показника приросту індексу споживчих цін до рівня 5,5 %, збалансування бюджету [0].

Співвідношення основних показників банківської системи до рівня ВВП представлено на рисунку 2.1.

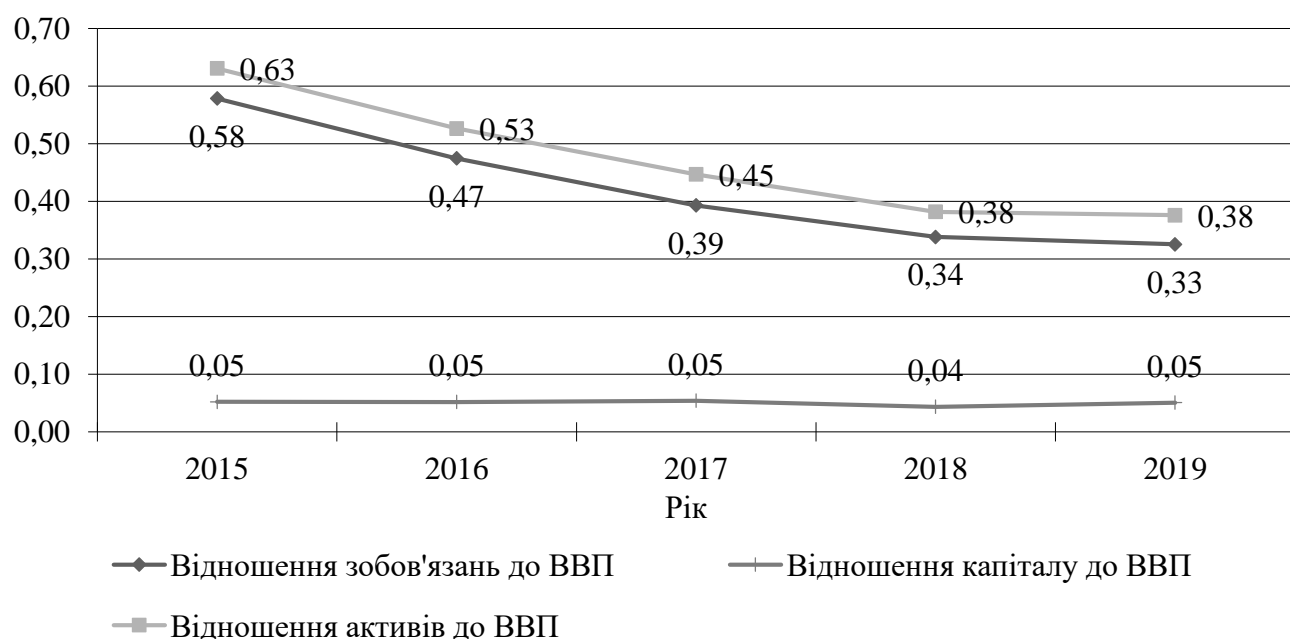

Рисунок 2.1 – Динаміка відношення активів, власного капіталу та зобов'язань банківської системи до ВВП у 2015-2019 рр., % [1, 18]

Не зважаючи на висхідну динаміку основних показників розвитку БС в абсолютних значеннях, у відсотковому відношенні до ВВП за 2015-2019 рр. вони мали тенденцію до суттєвого зменшення. Порівняно з аналогічними показниками більшості європейських країн, дані показники є досить низькими. Наприклад, середнє значення відношення банківських активів до ВВП у країнах ЄС становить близько 278 %.

Наведені дані підтверджують тенденцію до зменшення потенціалу банківської системи України в реалізації трансформаційної функції.

Важливим фактором, який впливає на соціально-економічну ситуацію в державі, є індекс споживчих цін, який характеризує інфляційні процеси в економіці країн (рис. 2.2, табл. Е.1).

Рисунок 2.2 – Динаміка індексів цін, індексу реальної заробітної плати та грошових доходів населення України [33]

Протягом 2016-2019 років спостерігається тісний зв'язок між рівнем інфляції, рівнем реальної заробітної та реальними грошовими доходами населення. Виключення становить 2015 рік, коли рівень інфляції досяг рекордно високого рівня в 43,3 %, при цьому рівень доходів населення суттєво скоротився. Падіння реальних доходів населення позначилося на роботі банківських установ різким спадом обсягу залучених депозитів та скороченням кредитування. Нестача та знецінення грошових ресурсів населення призвела до зменшення обсягу активів та розміру ресурсної бази банківських установ, таким чином знизивши ефективність роботи банківського сектору. За результатами 2019 року інфляція уповільнилася до 4,1 %, що є найнижчим показником за останні шість років та відповідає цільовому орієнтиру НБУ в рамках монетарної політики.

Вагомий вплив на розвиток БС має грошово-кредитна політика НБУ. Ефективне здійснення грошово-кредитної політики, зокрема зниження облікової ставки з 22 % у 2015 році до 13,5 % у 2019 році, сприяє поступовому здешевленню ресурсів для населення і підприємств на грошовому ринку (рис. 2.3).

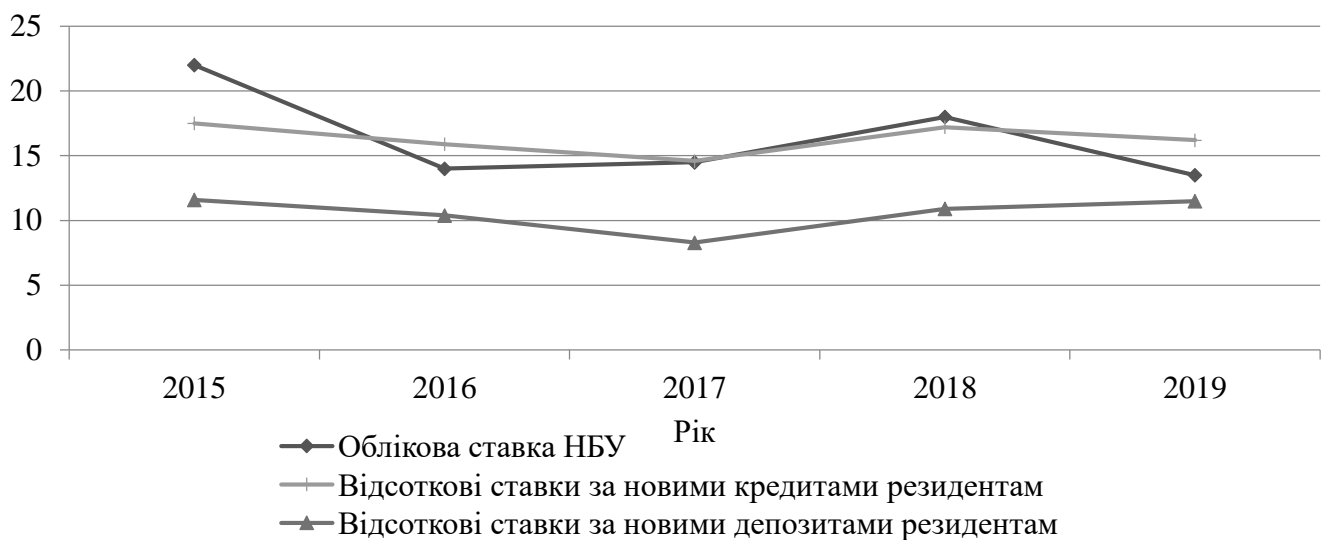

Рисунок 2.3 – Динаміка облікової ставки, індексу споживчих цін та відсоткових ставок за кредитами та депозитами протягом 2015-2019 рр., % [1, 18]

Монетарна політика НБУ впродовж 2019 року залишалася достатньо жорсткою для подолання суттєвого інфляційного тиску та зміцнення курсу національної грошової одиниці. На кінець року гривня суттєво зміцнилася як до долара США, так і інших валют світу. Ревальвація гривні, порівняно нове явище для України (табл. Е.1).

Головним завданням фінансової політики є забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми економічного і соціального розвитку, зовнішньополітичної діяльності. Основним у фінансовій діяльності держави є формування, розподіл та використання коштів бюджету (табл. Е.1). Протягом 2015-2019 років Україна стикнулася із складною проблемою – неможливістю повноцінно фінансувати свої основні видатки за рахунок доходів. Так, дефіцит зведеного бюджету у 2015 році склав 4 %, а у 2019 році – 6 %. В основному проблема низьких надходжень лежить у недостатньо ефективній податковій політиці держави, великій тінізації економіки та зниженню реальних доходів населення.

Отже, протягом 2015-2019 років банківська система розвивалася в складних соціально-економічних умовах, які відобразилися на здатності БС ефективно виконувати свої функції в економіці.

2.2 Оцінка стану банківської системи України за період 2015-2019 років

Для дослідження сучасного стану банківської системи України проаналізуємо динаміку деяких основних кількісних і якісних показників її функціонування за останні п'ять років.

Кількість платоспроможних банків представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Кількість діючих банків за період 2015-2019 рр. [1, 18]

Показник	Рік					Відхилення +/- 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість діючих банків	117	96	82	77	75	-42
з них: з іноземним капіталом	41	38	38	37	35	-6
у т.ч. зі 100 % іноземним капіталом	17	17	18	23	23	6

З 2015 року кількість діючих банків в Україні зменшилася на 42 одиниці, або на 36 %. Фактично число банків скоротилося на третину, що пов'язано із цілеспрямованою політикою НБУ на очищення ринку від неплатоспроможних банків та підвищення фінансової стійкості та ліквідності як окремого банку, так і системи в цілому. Скоротилася кількість банків з іноземним капіталом, проте зросло число банків із 100 % іноземним капіталом. На кінець 2019 року за структурою власності банки розподілилися наступним чином: 5 державних (АТ «Укресімбанк», АТ «Ощадбанк», ПАТ КБ «Приватбанк», АБ «Укргазбанк», ПАТ «Розрахунковий центр»), 50 приватних та 20 банків з іноземним капіталом.

Проаналізуємо основні показники функціонування банківської системи. Динаміка та темп прирості активів, власного капіталу та зобов'язань банківської системи України за останні п'ять років наведено на рисунку 2.4.

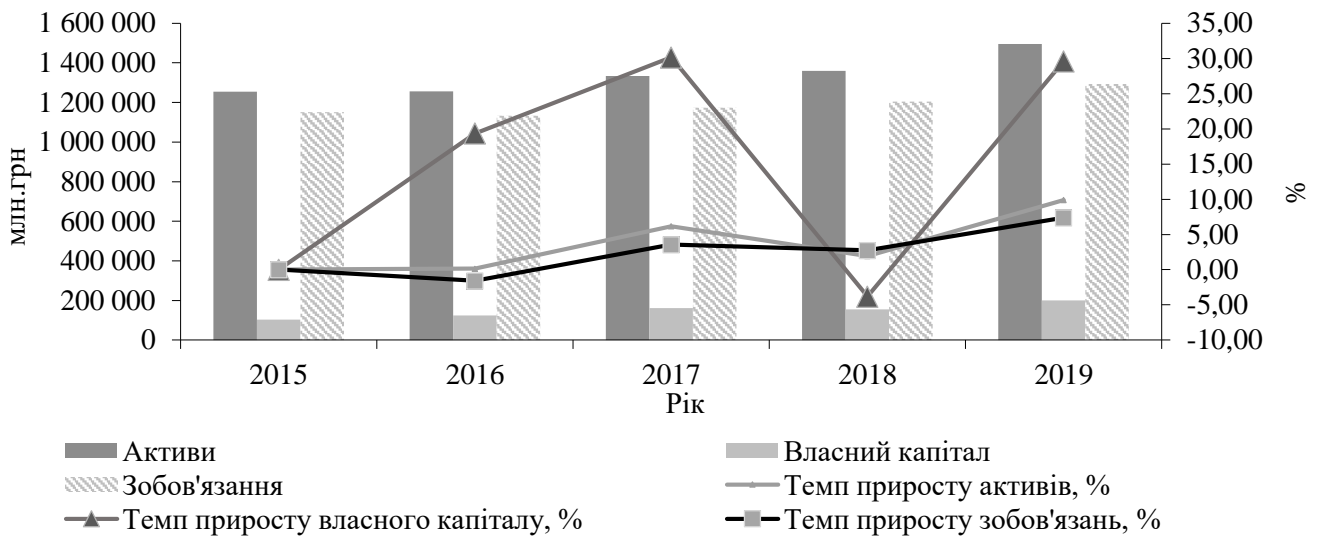

Рисунок 2.4 – Динаміка активів, власного капіталу та зобов'язань банківської системи України протягом 2015-2019 років [1,18]

За аналізовані роки динаміка основних показників розвитку банківської системи мала висхідний характер. Зокрема, активи зросли на 240075 млн грн або на 19 %, власний капітал – на 97141 млн грн або на 94 %, а зобов'язання – на 142934 млн грн або на 12 %. Темп зростання власного капіталу випереджав темпу зростання зобов'язань, що свідчить про зміцнення фінансового стану банків України. Щоб з'ясувати, за рахунок яких саме операцій були нарощені показники, варто детально проаналізуємо активи та пасиви банку.

Розподіл чистих активів за групами банків наведено на рисунку 2.5 та Ж.1.

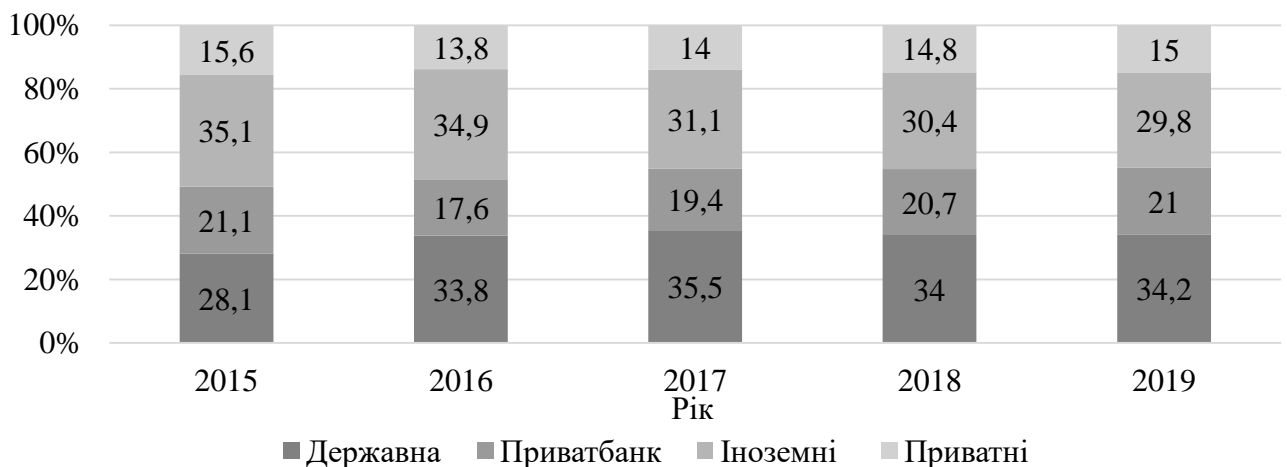

Рисунок 2.5 – Розподіл чистих активів за групами банків протягом 2015-2019 років [1,18]

Аналіз чистих активів банків свідчить, що протягом 2015-2019 років домінуючі позиції на ринку займають державні банки, їх частка з кожним роком зростає. У 2015 році на них припадало 49,2 % чистих активів системи (з них 21,1 % активи ПриватБанку), а в 2019 році – 55,2 % (з них 21 % – ПриватБанк). На кінець 2019 року посилилася концентрація в банківському секторі – частка 20 найбільших банків у чистих активах складає 92,2 % (рис. Ж.2), що є найвищим показником за останніх 10 років. Структура чистих активів банківського сектору за складовими представлена на рисунку 2.6.

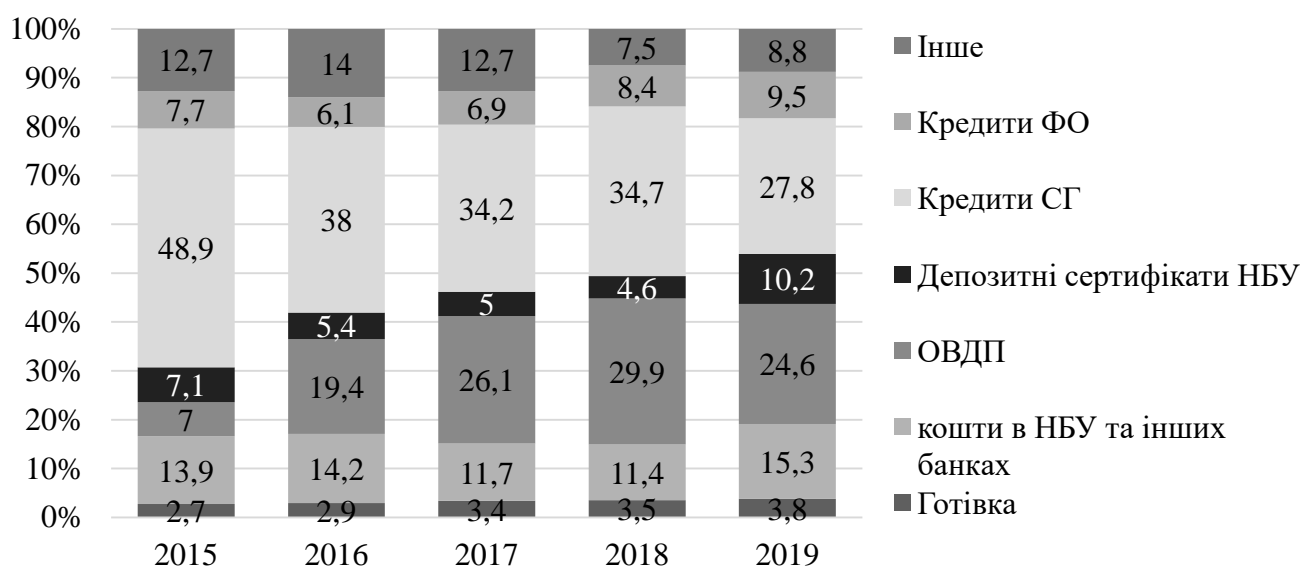

Рисунок 2.6 – Структура чистих активів банківської системи України за складовими протягом 2015-2019 років [1,18]

Аналіз таблиці 2.6 свідчить, що найбільшу частку у структурі чистих активів займають кредити надані клієнтам. На початок аналізованого року їх частка складала 56,6 %, а на кінець – 37,3 %. Проте, протягом останніх чотирьох років банки надають перевагу вкладенню вільних ліквідних коштів у цінні папери. У результаті зросла частка вкладень у облігації внутрішньої державної позики, яка у структурі чистих активів зросла з 7 % до 24,6 %, та депозитні сертифікати НБУ – з 7,1 % до 10,2 %.

У абсолютному значенні обсяг наданих кредитів зменшився на 21 %, з 713974 млн грн до 562378 млн грн (рис. 2.7). Таке скорочення, в першу чергу пов'язане із зменшенням обсягу наданих кредитів юридичним особам на 32 %, з

616420 млн грн до 419727 млн грн, відповідно їх частка в загальній структурі чистих активів скоротилися з 48,9 % до 27,8 % (рис. 2.6). Натомість зріс обсяг наданих кредитів населенню на 47 % і частка їх в структурі активів зростає з 7,7 % до 9,5 %. Чистий гривневий портфель кредитів, наданих фізичним особам, зріс за останній рік на 29,8 %, а чисті гривневі кредити суб'єктам господарювання скоротилися на 6,2 % (рис. Ж.3, Ж.4). Найбільші темпи зростання кредитного портфелю характерні для державних та приватних банків.

Рисунок 2.7 – Динаміка наданих кредитів протягом 2015-2019 років, млн грн [1,18]

У 2019 році обсяг проблемних кредитів скоротився до 48,4 % у порівнянні з показником попереднього року – 52,9 % (рис. Ж.5). Покращення якості кредитного портфелю спостерігалось за всіма групами банків. До факторів, що сприяли такій тенденції слід віднести зростання частки роздрібного кредитування, реструктуризація державними банками (крім ПриватБанку) кредитного портфелю через механізм добровільної фінансової реструктуризації, списання заборгованості за рахунок резервів, зміцнення національної валюти.

Ефективність діяльності банків залежить, насамперед, від стабільності ресурсної бази. Тому, проаналізуємо власні та залучені ресурси банків (рис. 2.8, 2.9)

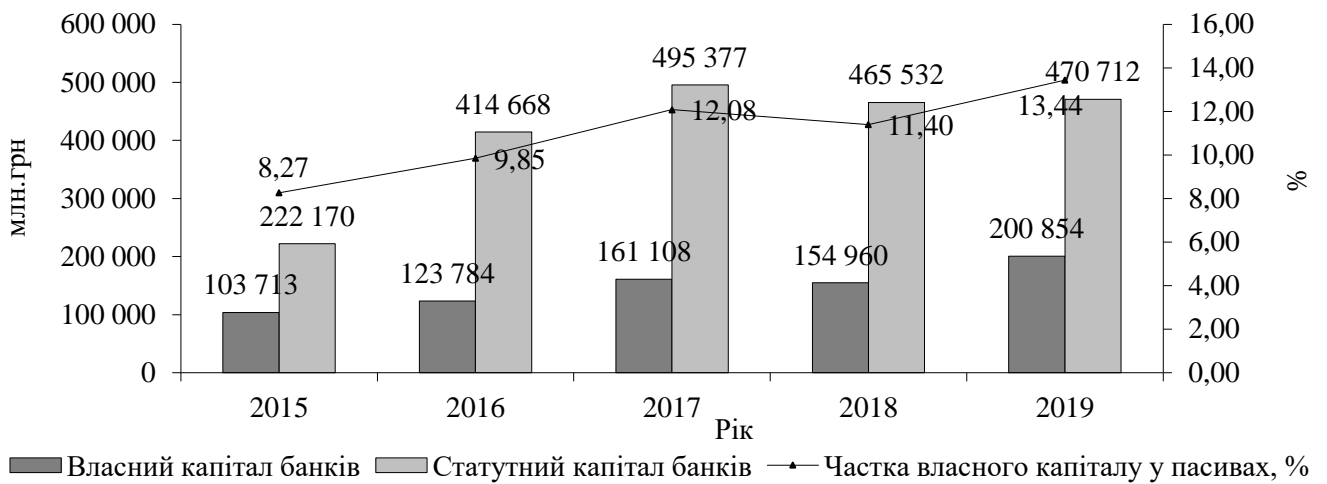

Рисунок 2.8 – Динаміка власного та статутного капіталу банківської системи протягом 2015-2019 років [1,18]

За аналізовані роки статутний капітал банків збільшився на 245,8 млрд грн, або на 112 %. Це пов'язано із підвищенням вимог щодо розміру статутного капіталу банків. На сьогодні, його розмір повинен складати не менше 200 млн грн, а з наступного року – 300 млн грн. Власний капітал також збільшився на 94 % з 103,7 млрд грн до 200,8 млрд грн. Відповідно, у структурі пасивів частка власного капіталу зросла з 8,3 % до 13,4 %, з відповідним зниженням частки зобов'язань, що говорить про покращення ресурсної бази банків та їх ліквідності. Перевищення розміру статутного капіталу над власним, свідчить про наявність значних обсягів непокритих збитків сформованих у попередні роки. Регулятивний капітал за 2019 рік зріс на 10,3 % у порівнянні з попереднім (рис. Ж.6). Адекватність регулятивного капіталу підвищилась та є значно вищою за мінімально необхідний рівень (рис. Ж.7).

Для підвищення ефективності управління банківським сектором варто проаналізувати динаміку структурних змін за зобов'язаннями по банківській системі загалом та в розрізі груп банків (рис. 2.9).

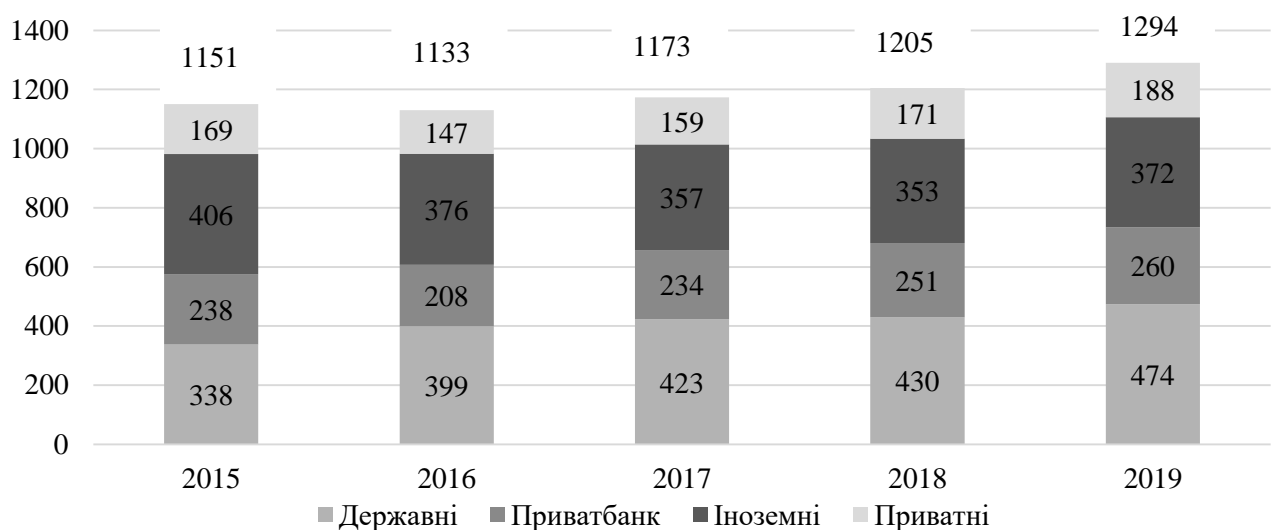

Рисунок 2.9 – Динаміка та структура зобов’язань за групами банків протягом 2015-2019 років, млрд грн [1,18]

За 2015-2019 роки обсяг зобов’язань зріс з 1151 млрд грн до 1294 млрд грн, тобто на 12 %. Найбільша частка зобов’язань системи припадає саме на державні банки, у яких концентрується 56,7 % зобов’язань всієї системи. Далі необхідно розглянути структуру зобов’язань та здійснити її аналіз (рис. 2.7).

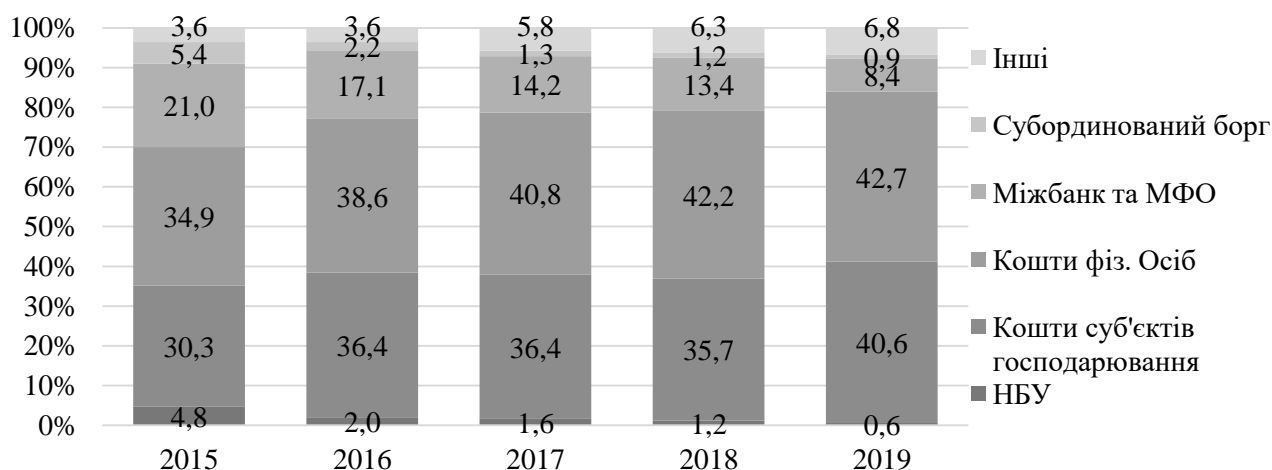

Рисунок 2.10 – Структура зобов’язань банків України протягом 2015-2019 років [1,18]

Аналіз рисунку 2.10 свідчить, що у структурі зобов’язань найбільшу частку займають кошти фізичних та юридичних осіб. Частка коштів населення у зобов’язаннях банків зросла з 34,9 % до 42,7 %, а бізнесу – з 30,3 % до 40,6 %.

Суттєво скоротилася частка міжбанківських та коштів міжнародних фінансових організацій, з 21 % до 8,4 %. Тобто, банки орієнтовані на внутрішні джерела ресурсів, а не на зовнішнє фінансування. За останні п'ять років валовий зовнішній борг банків скоротився з 12,8 млрд дол США до 4,8 млрд дол США. У наслідок погашення кредитів рефінансування державними банками, частка коштів НБУ в зобов'язаннях знизилась до рекордного мінімуму – 0,6 %. Проаналізуємо більш детально найбільші складову зобов'язань – кошти клієнтів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Динаміка обсягів коштів клієнтів за період 2015-2019 років, млрд грн [1,18]

Показник	Рік					Відхилення +/- 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кошти клієнтів	760	860	930	963	1097	337
– кошти суб'єктів господарювання та небанківських фінансових установ	360	424	427	430	525	165
у тому числі кошти на вимогу	238	301	303	305	404	166
– кошти фізичних осіб	399	435	480	509	552	153
у тому числі кошти на вимогу	107	115	153	181	215	108

За 2015-2019 роки частка коштів населення та бізнесу зросла на 337 млрд грн або на 44 %. Така динаміка сформована за рахунок збільшення як коштів суб'єктів господарювання та небанківських фінансових установ на 165 млрд грн, так і коштів фізичних осіб на 153 млрд грн. Динаміку коштів суб'єктів господарювання та фізичних осіб у національній валюті за групами банків представлено на рисунку Ж.8 та Ж.9. Найслабшим місцем поточної структури фондування сектору є його короткостроковість. Поширення безготівкових розрахунків сприяє перетіканню коштів із рахунків фізичних осіб на рахунки юридичних осіб під час оплати за товари та послуги замість зняття та оплати готівкою. Банки використовують короткострокове фондування, надаючи довгострокові кредити. Проте така ресурсна база створює чималі ризики, а тому щоб короткостроковість фондування не призвела до кризи ліквідності, НБУ встановив нові норматив ліквідності LCR (коефіцієнт покриття ліквідності) та NSFR (коефіцієнт чистого стабільного фінансування), які спонукає банки тримати на балансі достатньо високоліквідних активів, щоб мати змогу покрити відпливи коштів клієнтів у стресові періоди.

Проаналізуємо фінансовий результат банківської системи (рис. 2.11) використовуючи додаток К.

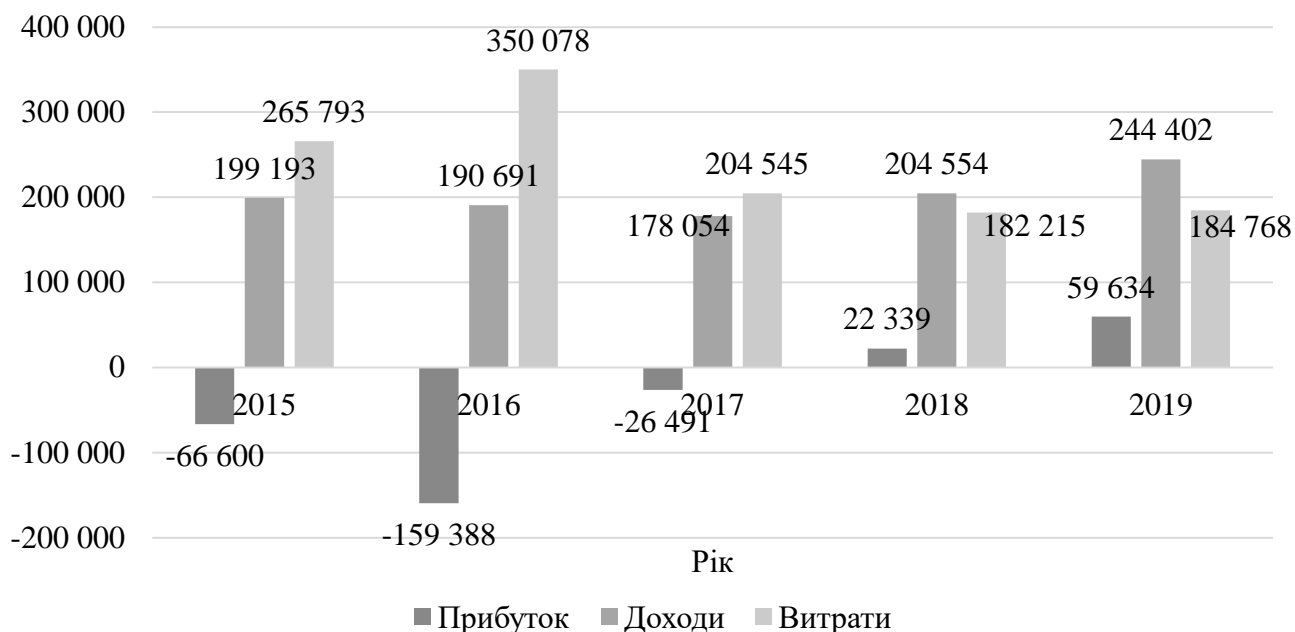

Рисунок 2.11 – Результати діяльності банків України протягом 2015-2019 років, млн грн [1,18]

За результатами роботи банків у 2019 році сектор отримав рекордний за останні десять років чистий прибуток – 59,6 млрд грн., з них 32,6 млрд грн це прибуток Приватбанку. Кількість збиткових банків, якщо порівняти з 2018 роком, скоротилася з 13 до 6. Отримати позитивний фінансовий результат вдалося за рахунок скорочення відрахувань до резервів (з 114,5 млрд грн до 11,8 млрд грн), нарощенню процентних доходів (на 14 % порівняно з 2015 роком) та комісійних доходу (на 118 %), скороченню комісійних витрат (на 23 %). Найбільшу частку у структурі доходів та витрат традиційно посідають процентні та комісійні. Активізація споживчого кредитування та стабільні ставки за депозитами сприяють збільшенню чистого процентного доходу, а активні операції на ринку роздрібних безготівкових розрахунків збільшують чистий комісійний дохід.

Формування позитивного фінансового результату банківською системою України сприяло підвищенню показників рентабельності активів, до 4,35 %, та капіталу, до 34,18 %, до рекордного рівня за останні п'ять років (рис. 2.12).

Рисунок 2.12 – Рентабельність активів та капіталу банків
протягом 2015-2019 років [1,18]

Кожного року НБУ за розробленою методологією визначає системно важливі банки. На сьогодні їх 14 банків. З 2016 року системно важливими банками незмінно визначаються три банки – ПриватБанк, Ощадбанк та Укрексімбанк.

Отже, за результатами проведеного аналізу можна зробити висновок про суттєве покращення стану банківської системи у 2019 році порівняно з 2015 роком. Обсяг активів, капіталу та зобов'язань мав висхідну динаміку, при цьому темпи росту власного капіталу перевищувати темпи росту зобов'язань. Прибутковість банків була найвищою за весь період його роботи, хоча більше половини усіх прибутків отримав Приватбанк. У 2019 році рентабельність капіталу у секторі сягнула 34 %. Це стало можливим як завдяки стрімкому зростанню операційних доходів, так і найнижчим за десятиліття відрахуванням до резервів під активи. Негативною тенденцією було скорочення попиту на банківські кредити з боку бізнесу.

2.3 Прогнозування розвитку банківської системи України на тлі пандемії коронавірусної інфекції

На початку 2020 року регулятори фінансового ринку разом з Мінфіном України та Фондом гарантування вкладів фізичних осіб затвердили Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року [35]. Стратегія передбачає проведення реформ у банківському, небанківському секторах та на ринку капіталів. Передбачається, що реалізація Стратегії дасть змогу в найближчі п'ять років створити прозорий, конкурентний, стабільний та високотехнологічний фінансовий сектор, який стане драйвером сталого та інклюзивного розвитку економіки України та сприятиме підвищенню добробуту громадян через ефективне акумулювання та перерозподіл фінансових ресурсів в економіці. Стратегічні цілі та індикатори їх виконання, що передбачені в Стратегії наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Цілі та індикатори виконання Стратегії розвитку фінансового сектору до 2025 року [35]

Стратегічні цілі	Індикатори виконання
Фінансова стабільність	<ul style="list-style-type: none"> – ефективне регулювання фінансового сектору та удосконалення наглядових підходів; – прозорий фінансовий сектор; – стійкість фінансового сектору до викликів; – підвищення якості корпоративного управління та управління ризиками у фінансовому секторі.
Макроекономічний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення стійкості державних фінансів; – сприяння кредитуванню економіки; – посилення захисту прав кредиторів та інвесторів; – створення умов для залучення довгострокових ресурсів;
Фінансова інклюзія	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення доступності та рівня користування фінпослугами; – посилення захисту прав споживачів фінансових послуг; – підвищення рівня фінансової грамотності населення.
Розвиток фінансових ринків	<ul style="list-style-type: none"> – сприяння розвитку ринків небанківських фінансових послуг; – ефективна інфраструктура ринків капіталу; – створення ліквідних ринків фінансових інструментів та механізмів зниження ризиків здійснення фінансових операцій; – інтеграція фінансового ринку України у світовий фінансовий простір.
Інноваційний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток відкритої архітектури фінансового ринку та оверсайта; – забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів; – забезпечення розвитку SupTech&RegTech; – розвиток цифрової економіки.

Відповідно до затвердженої Стратегії задоволення потреб кінцевих споживачів є головною метою усіх гравців фінансової екосистеми. Кінцевими споживачами є суб'єкти економіки України (громадяни, бізнес, держава), які потребують використання різних фінансових інструментів з метою досягнення особистих цілей в процесі своєї діяльності. Саме кінцеві споживачі фінансових послуг перебувають у центрі уваги всіх учасників фінансової екосистеми, адже створення умов для ефективної роботи економічних суб'єктів є основним завданням усього фінансового сектору.

Згідно Стратегії, кількісні та якісні показники, які повинні бути досягнуті протягом найближчих п'яти років є наступними:

- перехід від секторної моделі регулювання та нагляду до інтегрованої моделі;
- скорочення частки тіньової економіки до рівня 20 % ВВП;
- зменшення обсягу непрацюючих кредитів з 52,9 % до 10 % від загального обсягу кредитів;
- скорочення частки валютних кредитів та депозитів до рівня 30 % від загального обсягу кредитів та депозитів відповідно;
- зменшення частки державних банків в активах БС з 60,1 % до 25 %;
- зростання обсягу чистих банківських активів до ВВП з 16,5 % до 22 %;
- зростання рівня довіри населення до банківських послуг;
- розвиток ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів тощо.

За результатами проведених досліджень виявлено, що на кінець 2019 року ситуація в банківському секторі мала позитивний тренд, що характеризувався не тільки прибутковістю системи, а й стабільністю, надійністю та прозорістю. Проте, початок 2020 року охарактеризувався відразу кількома подіями, які перевіряють стійкість банківської системи України до кризових явищ. Пандемія коронавірусної інфекції COVID-19 створює істотний ризик для зростання світової економіки і тиск на фінансові ринки країн. Заходи щодо обмеження поширень коронавірусної інфекції негативно відобразяться на балансі попиту та пропозиції на грошовому

ринку. Ступінь тиску на банки буде залежати від сили і тривалості економічного спаду, конкретних ризиків для національної економіки і зовнішніх фінансів (наприклад, грошових переказів), політичних заходів національних властей та інше.

НБУ оцінює стійкість банківського сектора до майбутньої перевірки на міцність як вищу, ніж в кризи 2008 і 2014 років. Багато в чому завдяки очищенню сектора від слабких гравців, а також зростання концентрації сектора на держбанках, частка яких на сьогодні формує основу банківської системи. Тому при загрозі їх фінансовому становищу, регулятор виділить додаткові ресурси для забезпечення безперебійної роботи. Крім того, на подібну підтримку можуть розраховувати і найбільші приватні банки, які є системно значущими.

Особливість 2020 року в тому, що на відміну від попередніх стресових ситуацій (перш за все 2008-2009 і частково 2014-2015 рр.) причиною проблем стає не крах фінансової системи, а проблеми реального сектора економіки.

Вже зараз можна спрогнозувати, які чинники ризику можуть внести свої корективи в роботу банківської системи. Їх можна розділити на внутрішні і зовнішні. Серед перших – проблеми держбанків, їх низька операційна ефективність і те, що на них припадає найбільше токсичних кредитів. До того ж держбанки є критично важливими гравцями на ринку. Якщо говорити про всі банки, то в них хоча і знижується загальна частка раніше виданих токсичних кредитів, але дуже повільно, і це одна з головних проблем сектора. І все це на тлі того, що термінові депозити ростуть повільніше, ніж поточні вклади, що підсилює ризик відтоку депозитів. З огляду на падіння кредитної маржі через зниження процентних ставок, гравцям ринку також варто серйозно зайнятися операційною ефективністю, яка залишається досить низькою.

До зовнішніх викликів, які знаходяться за межами банківського ринку і можуть посилити дію внутрішніх викликів, в першу чергу слід віднести можливу глобальну рецесію. Якщо вона все-таки настане, то її наслідки негативно вплинуть на обсяг українського експорту та іноземних інвестицій. Банківський сектор це

відчує як через погіршення кредитоспроможності компаній-позичальників, так і через валютні шоки.

Банківський сектор може зіткнутися з погіршенням якості кредитних портфелів як корпоративних, так і роздрібних позичальників. Формування додаткових резервів призведе до зниження запасу капіталу. Проте, на поточний момент завдяки впровадженню буфера консервації капіталу в розмірі 0,625 %, банківський сектор значно краще захищений, ніж в попередні кризи. Проте, окремі гравці, які демонструють тривалий час слабкий запас капіталу, виявляться в зоні підвищеного ризику внаслідок скорочення генерації капіталу.

У 2019 році портфель кредитів суб'єктам господарювання скоротився на 13 %, що було обумовлено як слабким зростанням економіки так і високою вартістю кредитів. Найбільше знизилася кредитування базових та інфраструктурних галузей економіки: добувної (-31%), переробної (-16%), будівництво (-18%), транспорт (-21%). Саме ці галузі дають найбільший мультиплікативний ефект в економіці, створюючи робочі місця в супутніх галузях. З огляду на існуючу макроекономічну ситуацію, очікується, що в 2020 році активність корпоративних позичальників на боргових ринках істотно знизиться. Поширення коронавірусу і обвал на ринках можуть призвести до того, що банківський сектор не уникне втрат по кредитному портфелю, які перш за все виявляться в сфері транспорту, послуг і торгівлі.

За прогнозними даними у 2020 році темп приросту роздрібного кредитування у всіх сегментах істотно сповільниться. Стримуючий вплив на іпотечне кредитування та автокредитування будуть здійснювати такі фактори як зростання цін на тлі девальвації, слабкий платоспроможний попит населення та тривале падіння продажів на первинному ринку автомобілів.

Сегмент споживчого кредитування в поточному році мав тенденцію до зростання, про те у 2020 році суттєвого покращення не прогнозується, а можливо навіть відбудеться зростання простроченої заборгованості на тлі падіння доходів населення.

У 2019 році відбулося скорочення обсягів наданих кредитів суб'єктам середнього та малого бізнесу на 13 % та 22 % відповідно, хоча саме цей сегмент визнається НБУ та урядом як пріоритетний. Значні надії у 2020 році покладаються на зростання портфелю наданих кредитів малому та середньому бізнесу через державну програму «Доступні кредити 5-7-9 %», яка мала запрацювати з початку року. На сьогодні програма реалізується 17 банками, які є лідерами у кредитуванні МСБ на банківському ринку України. За п'ять перших місяці 2020 року банками-партнерами програми видано 554 кредитів загальною сумою 348,4 млн грн [21]. Найбільше кредитів за програмою надано представникам аграрного сектору – 57 %, торгівлі та виробництва – 17%. Передбачалося, що програма матиме більший успіх, про те банки велику кількість заявок відхиляють, бо не хочуть брати на себе ризики видачі коштів. Серед найпоширеніших причин відмови – необґрунтованість бізнес-плану (26%), недостатня кредитоспроможність (22%), ділова репутація (20%) [21]. Передбачалося, що для зростання економіки країни на 10 % в рік, підприємцям необхідно надати кредити щонайменше на 400 мільярдів гривень на рік. Наразі дана програма переглядається Кабміном та НБУ, оскільки перші кроки не дали бажаного результату. Також уряд завершує роботу над запровадженням програми «Нові гроші» для малого та середнього бізнесу.

Вважаємо, що дані програми повинні переглядатися в напрямку можливості застосування спрощених підходів до оцінки фінансового стану суб'єктів МСБ без обов'язкового запиту їх фінансової звітності. Крім того, необхідно збільшувати суму, що виділяється з бюджету для реалізації таких програм.

Рівень кредитних втрат цілком реальний, і приведе до того, що банківський сектор в цілому за рік спрацює «в нуль» або навіть буде збитковим. Під великим ризиком, банки з високою часткою кредитів, виданих потерпілим від коронавіруса галузях (транспорт, туризм, сфера послуг, готелі), малому і середньому бізнесу, валютних кредитів позичальникам з низьким ступенем валютної виручки, можливо – банки, що спеціалізуються на беззаставному споживчому кредитуванні.

Про те, НБУ налаштований більш оптимістично та прогнозує помітне зростання кредитування за рахунок продовження проведення помірної грошово-

кредитної політики та зниження процентних ставок на ринку слідом за активним зниженням облікової ставки НБУ, розширенням програм державної підтримки суб'єктів МСБ, а також посиленням конкуренції за якісних позичальників. Також, можна очікувати подальшого зниження ставок по внесках і кредитах, переходу клієнтів в альтернативні інструменти заощаджень, зростання темпів кредитування, оптимізації банківських мереж, подальшого розвитку цифрових фінансових послуг і сервісів.

Негативна динаміка попиту на кредитні ресурси банків призведе до скорочення чистого процентного доходу і зниження темпів зростання ключових напрямків комісійних доходів. Така ситуація вимагатиме необхідності істотної трансформації банківського бізнесу. На горизонті найближчих 5-10 років провідні гравці банківського ринку будуть трансформуватися в екосистеми, які надають послуги клієнтам в різних сферах їхнього життя, не обмежуючись сферою фінансів (наприклад, в організації дозвілля, відпустки, харчування, спорту, консультуванні по покупках і ін.). Подібна трансформація вимагає значних інвестицій в ІТ-технології, дистанційне банківське обслуговування та протидію кіберзагрозам, які можуть собі дозволити обмежене число банків. Якщо створення власної екосистеми притаманне тільки найбільшим банкам, то інші гравці можуть організувати партнерську екосистему з різними компаніями зі сфери споживчих товарів і послуг для реклами і просування своїх продуктів. Існує істотний розрив між великими і невеликими банками в рівні діджіталізації операцій. Зокрема, у 2020 році великі банки значно збільшать частку онлайн-продажів, що помітно збільшить розрив у рівні діджіталізації продажів великих і невеликих банків. Банки, які не встигнуть вчасно перебудувати бізнес, будуть змушені піти з ринку.

Якщо раніше ключовим визначальним фактором, що впливав на якість і оперативність надання банківських послуг, була величина комісій за обслуговування, то в останні роки для клієнтів стають все більш значущими швидкість і доступність послуг, зручність інтерфейсу мобільного та інтернет-банку. Так, за даними опитування, в 2019 році частка дорослого населення, яка

може миттєво зробити переказ грошових коштів за допомогою мобільного телефону, зросла з 36 до 55%.

У травні 2020 року НБУ провів опитування про системні ризики фінансового сектору серед топменеджерів найбільших банківських та небанківських фінансові установи. Мета такого опитування визначити як топменеджери фінансових установ оцінюють стан фінансового сектору за попередні шість місяців та чого чекати у наступні пів року. За результатами опитування визначено, що найбільшими факторами ризику є: корупція; діяльність правоохоронних органів та судової системи; рівень економічної активності; динаміка світових цін на сировинні товари; шахрайство та кібернетичні загрози; політична ситуація в Україні. Частка респондентів, які очікують погіршення фінансового стану склала 71 %, а частка опитуваних, які вважають загальний рівень ризику високим чи дуже високим, зросла з 23% в листопаді 2019 до 37% у травні 2020 року.

Таким чином, сьогоднішня ситуація є стрес-фактором для стійкості світової та національної фінансових системи. Досягнення цілей, визначених Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року, можливе при збереженні рівня прибутковості, надійності та стійкості банківської системи, що було досягнуто за результатами 2019 року. Основні негативні прогнози, яких варто чекати у банківському секторі у зв'язку із економічною рецесією на фоні поширенні коронавірусної інфекції є наступні: скорочення обсягу наданих кредитів бізнесу та населенню, зростання частки проблемних кредитів, відсутність попиту на державні програми з кредитування МСБ, відтік депозитів, зменшення прибутковості сектору та погіршення ліквідності. Зі сторони НБУ повинні бути реалізовані наступні заходи для нормалізації ситуації у банківському секторі та економіці: створення умов для поживлення кредитування та бізнесу через введення законодавчих змін для спрощення кредитування, створення нових інструментів розвитку кредитування, ухвалення та впровадження законодавчих змін щодо розвитку вторинного ринку непрацюючих кредитів (NPL), тісна співпраці з урядом щодо реалізації державних програм тощо.

ВИСНОВКИ

Актуальність обраної тематики дослідження стану банківської системи України полягає в тому, що банки це інститути, які за допомогою реалізації своїх функцій забезпечують ефективне та постійне зростання національної економіки.

У роботі було розглянуто теоретичні та практичні аспекти формування та функціонування банківської системи України. Визначено, що сутність поняття «банківська система», можна розкрити використовуючи інституційний підхід, який розглядає БС виключно як сукупність елементів, що її формує, та системний, який розглядає БС як набір взаємопов'язаних елементів, або частин, спрямованих на досягнення спільної мети і функціонуючих як єдине ціле.

Сформоване авторське визначення, поєднує інституційний та системний підходи. Так, банківська система розглядається автором як система, що складається із сукупності елементів, які тісно взаємодіють між собою, яка має здатність до саморозвитку в процесі якого проходить послідовні етапи ускладнення та диференціації в певний історичний період, входить в системи більш високого порядку, а саме в економічну систему відповідної країни і одночасно в світове банківське співтовариство.

Визначено, що банківська система є частиною кредитної системи країни, яка, в свою чергу, є елементом економічної системи. Саме цим обумовлена необхідність розгляду БС в тісному зв'язку з виробництвом, обігом та споживанням матеріальних і нематеріальних благ. Вивчено схему взаємодії економічної, кредитної та банківської системи.

З'ясовано, що банківська система України має дворівневу структуру, на вищому рівні знаходиться регулятор – НБУ, на нижчому рівні – вітчизняні банки та філії іноземних банків. Охарактеризовано кожен елемент БС з позиції їх функціонального призначення та ролі в розвитку економіки, описано їх взаємодію. Наведено етапи становлення та розвитку банківської системи України, розглянуто особливості функціонування дворівневої банківської системи. Зазначено, що

взаємодія структурних елементів БС породжує наступні властивості: цілісність, структурованість, обумовленість поведінки, емерджентність та інші.

Систематизовано функції як банківської системи, так і окремих її елементів. Охарактеризовано основні три функції: стабілізаційну, трансформаційну та емісійну. Узагальнено та вивчено зовнішні та внутрішні фактори, що обумовлюють динаміку розвитку банківської системи.

Досліджено соціально-економічні фактори, що впливають на тенденції розвитку банківської системи. Визначено, що протягом 2015-2019 років банківська система розвивалася в складних умовах, які відобразилися на здатності БС ефективно виконувати свої функції в економіці. Кризовим виявився 2015 рік : падіння рівня реального ВВП на 10 %, споживчі ціни зросли на 43,3 %, знецінення реальних доходів населення та заробітних плат – на 12 % і 20 % відповідно. Звісно, такі умови негативно позначилися на функціонуванні БС та подальших тенденція її розвитку. На кінець 2019 року ситуація стабілізувалася, що підтверджується динамікою основних макропоказників, обраних для аналізу.

Оцінка стану банківської системи України за 2015-2019 роки засвідчила наступні позитивні тенденції: обсяг активів, капіталу та зобов'язань мав висхідну динаміку, при цьому темпи росту власного капіталу перевищувати темпи росту зобов'язань; банківська діяльність у 2018-2019 роках стала прибутковою, рентабельність капіталу в 2019 році сягнула рекордного рівня 34 %; банківські кредити користувалися попитом у населення, покращення якості кредитного портфелю банків, збільшення статутного капіталу банків на 112 % по системі, зростання частки коштів населення та бізнесу в зобов'язаннях банків. Негативною тенденцією було скорочення попиту на банківські кредити з боку бізнесу та використання банками короткострокового фондування для надання довгострокових кредитів.

Також, нами було здійснено прогнозування розвитку банківської системи України на тлі пандемії коронавірусної інфекції. Розглянуто дії та прогнози регуляторів фінансового ринку, що визначені в затвердженій Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, опрацьовано цілі та індикатори

виконання Стратегії, кількості та якісні показники, які повинні бути досягнуті протягом найближчих п'яти років в рамках реалізації Стратегії. Визначено, що пандемія коронавірусної інфекції COVID-19 створює істотний ризик для зростання економіки і тиск на фінансовий ринок країни. Заходи щодо обмеження поширень коронавірусної інфекції негативно відобразяться на балансі попиту та пропозиції на грошовому ринку. Досягнення цілей, визначених Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року, можливе при збереженні рівня прибутковості, надійності та стійкості банківської системи, що було досягнуто за результатами 2019 року. У результаті дослідження визначено, що основними негативними прогнозами, яких варто чекати у банківському секторі у зв'язку із економічною рецесією на фоні поширенні коронавірусної інфекції є наступні: скорочення обсягу наданих кредитів бізнесу та населенню, зростання частки проблемних кредитів, відсутність попиту на державні програми з кредитування МСБ, відтік депозитів, зменшення прибутковості сектору та погіршення ліквідності. Зі сторони НБУ повинні бути реалізовані наступні заходи для нормалізації ситуації у банківському секторі та економіці: створення умов для поживлення кредитування та бізнесу через введення законодавчих змін для спрощення кредитування, створення нових інструментів розвитку кредитування, ухвалення та впровадження законодавчих змін щодо розвитку вторинного ринку непрацюючих кредитів, тісна співпраці з урядом щодо реалізації державних програм тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балансові звіти банків за 2015-2019 роки [Електронний ресурс] // Національний банк України. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#4>.
2. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова . – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 400 с.
3. Дзюблюк О. В. Банківська система України : становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : монографія / О. В. Дзюблюк, Б. П. Адамик, Г. Р. Балянт [та ін.] ; за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : Астон, 2012. – 358 с.
4. Дроздовская Л. П. О банковской системе с точки зрения общей теории систем [Электронный ресурс] / Л. П. Дроздовская // Режим доступа : http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Economics/1_88338.doc.htm.
5. Дынников Е. А. Прогнозирование нестабильности и обеспечение устойчивости банковской системы России : автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.08 «Финансы, деньги и кредит» / Евгений Александрович Дынников. – Орел, 2011. – 23 с.
6. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2007. – 523 с.
7. Затварська О. О. Банківська система України та основні напрями її розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Затварська О. О. ; Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України. – Київ, 2004. – 19 с.
8. Колодій О. А. Державне регулювання банківської системи в умовах трансформації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Колодій О. А. ; Національна академія

наук України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2008. – 20 с.

9. Константинова Е. М. Государственное регулирование экономических отношений в современной банковской системе : дисс. ... канд. эк. наук : 08.00.01 / Константинова Елена Михайловна. – Казань, 2008. – 146 с.

10. Костюченко О. А. Банківське право : навч. посібник / О. А. Костюченко. – К. : КНЕУ, 1999. – 168 с.

11. Лубинда Х. Развитие российской банковской системы в условиях глобализации экономики : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.08 / Лубинда Хаабазок. – Ростов-на Дону, 2009. – 192 с.

12. Масленченков В. В. Національні банківські системи / В. В. Масленченков, Ю. А. Соколов // Банки та банківські системи. – 2006. – № 3. – С. 4-16.

13. Мельник Т. В. Оцінка впливу чинників, залежних від монетарного регулювання та макроекономічного середовища, на розвиток банківської системи / Т. В. Мельник // Причорноморські економічні студії. – 2019. – № 39. – С. 78-83.

14. Мельник Т. В. Проблеми розвитку банківської системи України та шляхи їх розв'язання / Т. В. Мельник // Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми : VI Міжнародна наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). – Одеса : МГУ, 2019. – С. 198-202.

15. Мордань Є. Ю. Визначення сутності поняття «банківська система» та її елементів як об'єктів державного регулювання / Є. Ю. Мордань // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, грудень 2016 рік, №2 (7) с. 29-38.

16. Мордань Є. Ю. Адаптивність банківської системи та її прояв у динаміці економічного розвитку України / І. І. Д'яконова, Є. Ю. Мордань // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка / Сумський державний університет. – Суми, 2011. – Вип. 4. – С. 118–126.

17. Мороз А. М. Банківська енциклопедія / за ред. А. М. Мороза. – К. : Ельтон, 1993. – 328 с.

18. Огляд банківського сектору за 2015-2019 роки [Електронний ресурс] //

Національний банк України. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-lyutiy-2020-roku>.

19. Онищенко В. О. Основи банківської справи : навч. посібник / В. О. Онищенко. – Полтава : ПДТУ, 1999. – 163 с.

20. Основні засади грошово-кредитної політики на 2020 рік та середньострокову перспективу [Електронний ресурс]. – Національний банк України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG_2020-mt.pdf?v=4.

21. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk>. – Назва з екрану.

22. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.

23. Положення про порядок визначення системно важливих банків Постанова Правління Національного банку України 25.12.2014 № 863. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14#n11>.

24. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] // Закон України від 07.12.2000 № 2121-III / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

25. Про запровадження коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR) : Постанова Правління НБУ №158 від 24.12.2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0158500-19>. – Назва з екрану.

26. Про затвердження коефіцієнта покриття ліквідності : Постанова Правління НБУ №13 від 15.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_15022018_13. – Назва з екрану.

27. Про Національний банк України [Електронний ресурс] // Закон України від 20.05.1999 № 679 / Верховна Рада України. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/679-14.

28. Про порядок регулювання діяльності банків України [Електронний ресурс] // Інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 26.09.2001 № 368 / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0946-05>.

29. Про схвалення Методики розрахунку коефіцієнта покриття ліквідності (LCR) : Рішення Правління НБУ № 101-рш від 15.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr101500-18>. – Назва з екрану.

30. Рішення Правління НБУ від 10 лютого 2017 року № 76-рш [Електронний ресурс]. – Національний банк України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43805377.

31. Савлук М. І. Гроші та кредит : підручник / за ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2001. – 599 с.

32. Семенов А. Ю. Взаємодія банківського і реального секторів економіки України: основні тенденції / А. Ю. Семенов // Финансы, учет, банки. – 2010. – № 1 (16). – С. 181-188.

33. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Державний комітет статистики. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

34. Стельмах В. С. Енциклопедія банківської справи України : довідкове видання / ред. В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь, ін. Юре, 2001. – 680 с.

35. Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf. – Назва з екрану.

36. Стратегія Національного банку України : програма дій на 2020 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU_Programa_dij_2020.pdf. – Назва з екрану.

37. Стрельбицька Л. М. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності / за ред. М. П. Стрельбицького. – К. : Кондор, 2004. – 600 с.

38. Тиркала Р. І. Банківська справа : навч. посібн. / за ред. Р. І. Тиркала. – Тернопіль. : Карт-бланш, 2001. – 314 с.

39. Шихахмедов Р. Г. Современные банковские системы и тенденции их развития : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Р. Г. Шихахмедов. – М., 2007. – 167 с.

40. Шихахмедов Р. Г. Элементы банковской системы и их сущностная характеристика / Р. Г. Шихахмедов // Финансы и кредит. – 2005. – № 31. – С. 38-47.

